

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Рудяков П.М.

Зернецька О.В. Глобальна комунікація. – К.: Наукова думка, 2017. – 350 с.

Фундаментальна монографія відомої української дослідниці, фахівця з проблем глобального розвитку і глобальної комунікації, доктора політичних наук, професора, завідувачки відділом ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» О. Зернецької, щойно видана київським академічним видавництвом «Наукова думка» у рамках проекту «Наукова книга», містить у собі багато такого, що дає підстави вважати її без перебільшення новим словом у вітчизняній гуманітарній науці. У дослідженні поєднано різні наукові, публіцистичні, науково-популярні «стихії», стилі, дискурси, починаючи з монографічного за змістом і формою викладу, опису, систематизації, аналізу матеріалу, продовжуючи великими за обсягом фрагментами есеїстики й закінчуючи сторінками, які нагадують термінологічний словник (інколи ще й словник англо-український), тематичну енциклопедію чи то, навіть, підручник для вищих навчальних закладів або посібник для аспірантів. Водночас авторці вдалося уникнути, здавалося б, неминучої за такої ситуації еkleктики. «Калейдоскоп» стилів у кожному випадку глибоко вмотивовано. Праця виглядає внутрішньо цілісною, логічно побудованою, структурованою відповідно до поставлених цілей і завдань. До того ж – «войовничо» міждисциплінарною (й, відтак, «модною», бо ж міждисциплінарність нині не засуджується, а, навпаки, всіляко заохочується). До аналізу залучено понятійно-категоріальний апарат, методи, методики різних гуманітарних дисциплін.

Відповісти на старе, як світ, банальне, як життя, питання: «про що книга?», – стосовно рецензованої праці водночас легко і складно. Легко, адже її змістові параметри максимально чітко і прозоро окреслено в назві. Тож, «легка» відповідь полягає в тому, що книга – про глобальну комунікацію. Складність починається там, де згадується про те, що з погляду людської свідомості світ навколо нас і в нас самих це – суцільна комунікативна система, мережа, котра охоплює все, що було, все, що є, й навіть дещо з того, чого ще немає. Використовуючи метафору академіка Д. Затонського про реалістичний метод у літературі: «реалізм без берегів», – можна було сказати: комунікація без берегів. Коли ж, окрім свідомості, узяти до уваги ще й підсвідомість (про неї у монографії неодноразово згадано), то систем виявиться декілька. І всі – або комунікативні, або ж, з елементами комунікативності. Відтак, відповідь «складна» мала б полягати в тому, що нова праця професора О. Зернецької – це роздуми про світ і про людину, про людину в світі та про світ у людській

свідомості. Про те, як все, за чим вона спостерігає, про що міркує, що відстежує у ретроспективі та перспективі, змінюється під впливом кардинальних зрушень, притаманних постмодерній добі «інформаційного суспільства». Науковий пошук здійснюється під певним кутом зору, на підставі певних теоретико-методологічних засад, за допомогою певного інструментарію. Знаходить своє місце поняття «глобальної комунікації», яке є наріжним каменем дослідження: воно визначає призму, крізь яку авторка дивиться на матеріал, що його залучає, описує, осмислює.

Як за тематикою і проблематикою, так і за особливостями підходів до матеріалу, його збирання, систематизації, аналізу, за науковим дискурсом рецензована монографія це – погляд у прийдешнє, у завтрашній день. Це – спроба спрогнозувати, що чекає людство «за поворотом», відштовхуючись, насамперед, від технологічних можливостей, які відкривають перед ним нові засоби передачі та збереження інформації. «Інформаційне суспільство» є реальністю сьогодення, а що станеться з ним завтра? А з нами? На ці та на багато інших питань О. Зернецька сміливо пропонує оригінальні відповіді. Не всі з них можна прийняти беззастережно, але всі вони без винятку науково обґрунтовані, сказати б, вистраждані авторкою. Практично всі спонукають до роздумів, до дискусії, до пошуків додаткових аргументів «за» і «проти».

Глобальна комунікація (або на західний манер – глобальні комунікації) є феноменом доби глобалізації, невідривна від неї. Тема глобалізації природно знаходить належне місце у розмові про глобальну комунікацію. Відкриваючи нові, небачені й нечувані, шанси і можливості, глобалізація водночас виявляється фактором підвищеного ризику і для світового ладу, сформованого протягом попереднього історичного розвитку загалом, і для окремих його сегментів зокрема. Глобальна комунікація з огляду на її наслідки також неоднозначна й не одновимірна: вона здатна бути потужною креативною силою, проте може нести із собою деструктив. Ці полярно протилежні особливості можуть бути присутні навіть в одному й тому самому глобально комунікативному акті. Для одних його учасників вплив буде креативним, позитивним, для інших – деструктивним, негативним. Вплив глобальної комунікації на чинний стан речей, як і вплив глобалізації, далеко не завжди призводить виключно до позитивних змін та зрушень. Це пояснюється природою цих феноменів як неоднозначних, суперечливих явищ як у плані прямого чи опосередкованого виявлення кожного з них, так і з огляду на його можливі наслідки та їхні супутні моменти. У книзі знайдено цікавий поворот теми: запропонований погляд на глобальну комунікацію як на «підсилювач» загального глобалізаційного процесу, а ще – на каталізатор, який прискорює, інтенсифікує перебіг окремих його складових. Під цим кутом зору згадуються, приміром, виникнення медіа-імперій, формування глобального фінансового ринку, створення надпотужних транснаціональних корпорацій (ТНК). Перелік глобальних феноменів можна було б розширити, включивши до нього ще й

такі, як глобальний інформаційний простір, глобальна масова культура, глобальна безпека та деякі інші.

Ю. Павленко слушно вказує на те, що «сутністю глобалізації є перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему... організовану за ієрархічним принципом; окремі елементи, блоки, підсистеми працюють на забезпеченні інших, які є провідні й системоутворюючі»¹. Ті складові глобального середовища та глобальної комунікації, які не належать до кола системоутворюючих, віддаючи системі все, що вона від них вимагає, й усе, на що вони спроможні, одержують від неї не все, що для них було б необхідним і корисним. Темі позитивів і негативів глобальної комунікації, аналізу нових можливостей та шансів, які вона дає та відкриває, а також загроз і викликів, нею зумовлених і з нею пов'язаних, у новій книзі О. Зернецької приділено значну увагу. Зокрема, слушно зазначається, що глобальна комунікація, як і глобалізація загалом, це – процес маніпулятивний з усіма наслідками, які випливають із цієї тези.

Перефразуючи Г. Форда, який вважав, що «демократія починається з 15 доларів на годину» (маючи на увазі рівень оплати праці працівника), можна було б казати, що комунікація також розпочинається з певного рівня. Питання полягає в тому, про який саме рівень вести мову в цьому випадку? Матеріального забезпечення, духовного потенціалу, технічного оснащення? А, може, чогось іншого, характерного саме для глобально-комунікативного дискурсу? В європейській науці щодо цього висловлено чимало припущень найрізноманітнішого змісту. Одне з них, яке особисто мені видається дуже продуктивним, перспективним, і яке, на мою думку, добре «лягає» у загальну концепцію, запропоновану О. Зернецькою, фокусує увагу на тріаді факторів, котрі в їхній сукупності утворюють основу для повноцінної комунікації. Це – власне, комунікація або окремо взятий комунікативний акт, це – реальність, це – емпатія. Реальність є наріжним каменем для комунікації, необхідною передумовою для того, щоб її – комунікацію – було здійснено. Спільне або, бодай, подібне відчуття і сприйняття реальності у адресанта й адресата формує базис для емпатії, емоційного співпереживання, схожого психічного стану учасників комунікативного акту. Емпатія, зі свого боку, відкриває шлях до повноцінної комунікації. У монографії «Глобальна комунікація» авторка згадує інтенціональність, слідом за Ф. Брентано розуміючи під нею, крім усього іншого, спрямованість однієї індивідуальної свідомості до іншої. Відштовхуючись від цієї категорії, нескладно дійти до емпатії як до елементу комунікації. Що ж до реальності, особливо, під кутом зору її поділу на об'єктивну та суб'єктивну, то в цьому питанні роздуми О. Зернецької цілком вкладаються у домінуючу нині європейську традицію.

¹ Павленко Ю. История мировой цивилизации. Философский анализ. – К.: Феникс, 2002. – С. 652

Дослідження О. Зернецької побудовано на «класичному» трактуванні поняття «комунікація» як такого різновиду активної взаємодії між об'єктами будь-якої природи, який передбачає обмін інформацією в різних його формах і проявах. Водночас компонент активності неодноразово підкреслюється й наголошується. Це не є випадковістю, адже О. Зернецька розглядає його як невід'ємний атрибут комунікаційного акту, з огляду на питому вагу і значущість співставний з такими компонентами, як функціональність та інструментальність. Нею ретельно зібрано з численних зарубіжних джерел і презентовано на сторінках книги півтора десятка визначень поняття, про яке йдеться. К. Міллер у книзі «Теорія комунікації: перспективи, процеси та контексти» навела сімнадцять дефініцій категорії «комунікація». Цей результат досі прийнято було вважати «світовим рекордом». Тепер його фактично повторила вітчизняна дослідниця, і цей факт не може не тішити. Сама ж авторка схиляється до застосування простої та розширеної дефініцій. Перша: комунікація – це повідомлення інформації та обмін нею. Друга: комунікація є сукупністю п'яти фундаментальних факторів: 1) ініціатор; 2) реципієнт; 3) спосіб або засіб передачі; 4) повідомлення (меседж); 5) ефект. Останнє майже збігається з робочим визначенням поняття, запропонованим американським політологом і комунікологом Г. Лассуеллом: «ХТО, каже ЩО, яким КАНАЛОМ, КОМУ, з яким ЕФЕКТОМ».

Комунікація – процес передачі, прийому та обміну інформації за допомогою «узгодженої системи знаків». Тепер до цього варто було б додати ще й інший елемент: «узгоджену систему смислів». У цьому сенсі є підстави вести мову про докорінні зміни, які під впливом глобальної комунікації відбуваються в сфері індивідуальної, групової, колективної або, навіть, національної ідентичності. На думку значної кількості дослідників з різних країн світу, ці зміни мають переважно руйнівний характер, завдаючи певної шкоди існуючим формам чи навіть знищуючи деякі з них. Про формування якісно нового типу індивідуальної ідентичності (їй можна було дати робоче визначення – «глобально-комунікаційна» або «cyber-ідентичність») поки що починати розмову не будемо, хоч підстав для неї не так вже й мало. Рецензована праця, до слова, збільшує їхню кількість.

Феномен глобальної комунікації має подвійну й, до того ж, внутрішньо вкрай суперечливу природу, що пояснюється низкою обставин сутнісного та контекстуального характеру. Є достатньо підстав для того, щоб вважати глобальну комунікацію чимось таким, що існує, функціонує й, відтак, потребує осмислення як доконаний факт. Водночас, у тих, хто схильний вважати, що це явище перебуває лише на стадії формування, у кращому випадку – становлення, також не бракує аргументів і фактів. Авторка рецензованої праці розв'язує цю суперечність у такий спосіб, що, з одного боку, пропонує простежувати первісні витoki глобальної комунікації ще з XIX ст., з іншого ж, – розглядає її з погляду чи не найбільш широкого з відомих нині підходів до розуміння

сучасного стану розвитку людства, міжнародних відносин, світової фінансово-економічної системи.

Монографію свідомо, концептуально побудовано як «нетеоретичну». Втім, не пропонуючи прямо надто претензійних висновків та узагальнень, авторка все-таки узагальнює. Наприклад, тоді, коли показує Інтернет як якісно відмінний від телеграфу, телефону, радіо комунікаційний простір, принципово іншу, ніж всі попередні, модель комунікації, а також у багатьох інших випадках, починаючи з мікро-рівня й виходячи на рівень узагальнень найзагальнішого плану. До сильних сторін рецензованої праці варто зарахувати гармонійне поєднання історичної семантики та новітніх комунікативних практик і контекстів, історично та сутнісно детермінований підхід до них.

Рецензовану працю структурно організовано тематично. Два перші розділи – «Історія та теорія глобальної комунікації» та «У силовому полі глобальної комунікації» – це «установчі лекції» (keynote lectures), в яких сформульовано й пояснено основні підходи до проблеми, а також презентовано огляд літератури з досліджуваної теми. Вірність О. Зернецької академічній традиції знаходить виявлення чи не з найбільшою повнотою й яскравістю. В кожному з інших чотирьох розділів поставлено й артикульовано одну з фундаментальних тем, які, на думку авторки, мають відношення до глобальної комунікації та пріоритетне значення для розуміння її природи, характеру, особливостей: роль медіа (Розділ 3 – «Глобальні медіа у політичній комунікації»), фінансово-економічні аспекти (Розділ 4 – «Глобальна комунікація та глобальна фінансово-економічна криза: стратегії виживання»), безпековий вимір (Розділ 5 – «Кібербезпека ери глобальної комунікації»), участь у забезпеченні траєкторії сталого розвитку (Розділ 6 – «Глобальна комунікація в контексті сталого розвитку»). До тексту монографії включено також «Передмову» академіка О. Білоруса та лаконічну авторську «Післямову».

Значна увага у роботі приділяється проблемі нових смислів, породжених Інтернетом або, як формулює О. Зернецька, «Інтернет-середовищем». Акцент зроблено на утворенні нових смислів у лінгвосфері Інтернету. Це цікаво й корисно, проте цього, мабуть, замало для повного охоплення проблеми смислів у глобальній комунікації та в комунікації як такій. Важко не погодитися з висновком, що поява й поширення Інтернету зумовлюють без перебільшення революційні зміни та зрушення у переважній більшості сфер життя людини, функціонування держав і суспільств, або, навіть, буття світу. Напрочуд конструктивними, вдалими, перспективними у цьому контексті видаються роздуми з приводу еволюції лапідарного, символічного визначення змісту людського існування. Колись було: «я думаю, відтак я існую», потім стало: «я комуніціую, відтак існую» або «я існую в тій мірі, в якій існую для «іншого», тепер – «я існую в тій мірі, в якій існую в соціальних мережах». Торуючи обраним шляхом, авторка на деякий час зосереджується на розкритті сутності Інтернету (до цієї проблеми, до речі, вона у різних фрагментах монографії

повертається неодноразово). Цей феномен постає перед нею й нами як унікальний простір, середовище нового типу, яке, з одного боку, породжує нові смисли, з іншого, – передає, поширює, розповсюджує їх. Значну увагу приділено ролі й значенню адресатів. Цікавою й плідною уявляється пропозиція щодо їхнього типологічного узагальнення: «багато», «дуже багато», «будь-хто або всі».

Напрочуд вдалим – ґрунтовним, інформативно насиченим – є фрагмент монографії, присвячений аналізу ситуації у визначенні основних понять і категорій комунікаційної науки. Наводячи існуючі формулювання, рефлектуючи з приводу кожного з них, інтерпретуючи їх, авторка складає чудовий «пазл», покликаний ліквідувати «безграмотність» у цій сфері тієї частини читачів, володіння англійською та американською англійською в яких не є вільним або й далеко від вільного. «Огірки» в адаптації термінів і висловів англомовного походження в україномовному середовищі, які наводяться авторкою, можуть, до речі, слугувати наочним прикладом того, як відправлений ініціатором «меседж» сприймається реципієнтом у спотвореному вигляді. Міркуючи над тим, як розділити поняття «глобальна» та «міжнародна» комунікація й чи варто взагалі це робити, О. Зернецька настільки захоплюється перебігом думок тих, кого цитує, підпадає під прес їхнього наукового авторитету, що чомусь не звертає увагу на одну можливість, яка прямо-таки йде їй до рук. «Міжнародна» комунікація – та, яка охоплює комунікацію на рівні держав і націй, «глобальна» – наднаціональна. Над цим, гадаю, варто замислитися.

Насамкінець – декілька «пунктирних» думок, спостережень, зауважень з приводу рецензованої праці, до яких хотілося б додати елемент полеміки. Втриматися від цього вкрай важко, адже книга не просто спонукає до наукової дискусії, а буквально провокує на те, щоб, не заперечуючи авторські тези, позиції, погляди, підходи, спробувати до деяких з них додати щось своє, інші уточнити, ще над деякими запропонувати поміркувати спільно. Не викликає жодних заперечень теза щодо того, що «вивчення глобальної комунікації можливе тільки за умови використання мультипарадигматичності», якщо під останньою розуміти те, що О. Зернецька вкладає в цю категорію, спираючись на розуміння поняття «наукова парадигма», сформульоване Т. Куном. Але мультипарадигматичність може бути різною, її практичне наповнення може бути звуженим чи розширеним залежно від теоретико-методологічних засад конкретного дослідження та деяких інших факторів. Як тут сформулювати оптимальний «рецепт»? У монографії щодо цього висловлено певну позицію, проте ставити на цьому крапку, вважаючи питання закритим, передчасно.

Особливий інтерес викликає та заслуговує на увагу, на нашу думку, теза про застарілість «трансмисійної моделі комунікації», за якої виробництво контенту та його отримання виявляються розділені у просторі та часі. Це, як слушно зазначає О. Зернецька, сприяє розмаїттю форм і ступенів інтерактивності, яку

варто розглядати як чи не найприкметнішу особливість сучасного стану розвитку комунікаційних практик і моделей. Без сумніву, якщо вести мову про передові як з погляду змісту комунікації, так і її технологічного забезпечення прошарки глобальної комунікації, про її авангард. Але чи поширюється пропонований висновок на всі сегменти глобального комунікативного простору? Моя відповідь – ні. Відповідь авторки є менш категоричною. Отже, поле для дискусії прямо таки саме відкривається перед нами.

В основі глобалізації лежить інформаційна революція, – слушно констатує О. Зернецька. Із такою постановкою питання не посперечаєшся, але цей висновок природним чином тягне за собою низку конотацій, одна з яких мала б полягати у визнанні того факту, що революція інформаційна, як і будь-яка інша, несе в собі та із собою не лише позитив, а й негатив, не тільки створення/народження нового, а й знищення/знецінення старого, яке для певних соціальних груп спричиняє драматичні наслідки. Чому це відбувається? Чи це – процес нерегульований, стихійний, чи йдеться про певну стратегію, яка реалізується з волі когось з глобальних гравців і в їхніх інтересах? Роздуми над цими проблемами логічно мали б вивести дослідника у простір ще більш широких контекстів. Зокрема, у частині, яка стосується поняття «м'якої сили». Присвячений цій темі фрагмент монографії справляє надзвичайно позитивне враження. Він конкретний, фактологічно насичений, змістовний, завершений. Водночас, гадаю, потребує уточнень, роз'яснень, доповнень. Приміром, у вигляді згадки про те, що секрет успіху «soft power» у виконанні США, що її О. Зернецька, маючи для цього усі підстави, наводить як найбільш вдалий приклад, полягає не лише у гарній розробці та вмілому застосуванні цієї стратегії, а й у тому, що американці доповнюють її інколи прихованим, мовчазним, «теоретичним», інколи неприхованим, гучним, «практичним» посиленням на силу «тверду», включаючи військову, не зупиняючись в окремих випадках і від застосування останньої.

«Ера диктату – однобічно спрямованої інформації, розмови з позиції сили – все менш популярна стратегія у міжнародних справах», – стверджує О. Зернецька у лаконічній «Післямові». Дуже хотілося б погодитися, але, на превеликий жаль, серйозних підстав для цього обмаль. Сформульована теза це – світла мрія про ідилічне майбутнє. До суворой реальності повсякденного буття системи міжнародних відносин вона не має відношення. Розглядати механізми й інструменти глобальної комунікації як ресурс для того, щоб «ера диктату» раз і назавжди відійшла у минуле, навряд чи коректно.